

УДК 821.161.2+111.125, “18” Шевченко
ББК 83.3 (4 Укр)

«КОСМО-ПСИХО-ЛОГОС» «КОБЗАРЯ»

Н. В. Мафтин

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української літератури; м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57; тел. +380 (342) 59-60-74; e-mail: kf@pu.ukr.lit.ua*

Стаття присвячена дослідженню проблеми закоренілості художнього мислення Т. Шевченка в структурі елементів, що визначають національний образ світу. Йдеться про зв'язок Шевченкового слова з підставовими архетипами, з такими рисами психічного складу національного характеру, як антеїзм, кордо центризм, геоцентризм, а також етичними категоріями “правда”, “свобода”, “любов”.

Ключові слова: *художнє мислення, архетип, національний характер, антеїзм, кордо центризм, теоцентризм, етичні категорії.*

Проблемі своєрідності художнього мислення Шевченка-поета, системне осмислення якої в українській літературознавчій думці започатковане І. Франком, фактично тією чи іншою мірою підпорядковано більшість праць як діаспорних учених (В. Барки, П. Одарченка, Д. Бучинського, Л. Рудницького, О. Пріцака, Ю. Шевельова, І. Фізера, Ю. Бойка, Л. Плюща, Дж. Грабовича), так і материкових дослідників (від М. Рильського, М. Коцюбинської, Ю. Івакіна, Т. Комаринця, В. Скуратівського, В. Пахаренка, О. Забужко, І. Дзюби, Н. Чамати, В. Смілянської, П. Іванишина – до найновіших монографій В. Шевчука, Ю. Барабаша та І. Дзюби). Однак проблема ця не вичерпана – вочевидь, вичерпаною вона не буде ніколи, як невичерпним і немілючим є життєдайне джерело Шевченкового слова, як невичерпною є «розверзта в майбутнє» «генетично закладена в ньому інтерпретаційна свобода, яка і робить його унікальним феноменом не лише літературної, а в найширшому значенні духовно-культурної історії» [4, с. 10].

Знакові, епохальні постаті митців завжди творять філософію національної ідеї, залишаються в «силовому полі» духовності нації, її історії. Гете наприкінці свого життя сказав: «Коли мені було вісімнадцять років, Німеччині минуло стільки само» [13, с. 102]. Не випадково зауважив свого часу й сам Шевченко, що історія його життя становить частину історії його батьківщини: Україна, наче фенікс із попелища, духовно відродилась із руїни петровсько-катериненських каральних акцій саме завдяки його творчості, в якій у ясному як у своїй зрозумілості, так і сенсонаповненості Слова пульсує український космос, регенерований з хаосу й мракобісся російської імперщини. Тому непроминальна актуа-

льність «Кобзаря» умотивована саме духовною вертикаллю «Космо-Психо-Логосу», що височіє в кожному його слові. І ця «розверзта в майбутнє невичерпність» залишатиметься невичерпною принаймні допоки «вражий», демонічний анти-світ не буде подолано світлом божественної Любові, Правди, Добра, і «*на оновленій землі*» «*врага не буде супостата, А буде син, і буде мати, І будуть люде на землі*». Шевченкове слово трансформує горизонталь людського буття (тут-і-зараз, у часі й просторі) у сакральну вертикаль трансцендентного: світ доброго ладу, де матеріальне далеко не є домінантним («*а ми помолимося Богу, і не багатії, не вбогі*»).

«Богом даний тайнопис його слова» (Д. Грабович) і визначає таємницю непроминальної значущості цієї поезії, наснаженої активністю волелюбного духу, що ніколи ніяким «золотим тільцям», ніяким земним ідолам і кумирам не поклониться – «*Молітесь Богові одному, Молітесь правді на землі, А більше на землі нікому Не поклоніться*» («Неофіти»). Ця божественна вертикаль духу Шевченкового слова не випадково найвиразніше акцентована у праці «Правда Кобзаря» його духовного спадкоємця, світлого містика української літератури Василя Барки, написаний ще в 1961 році, однак надзвичайно сучасній, з погляду останніх подій в Україні: «Сьогодні голос поезії Шевченка – не мертвий відгук історичної минушини, ні! В тому ж і суть, що він зберіг живу силу для сучасної дійсності і промовляє про неї. Бо зло, змальоване в «Кобзарі», помножившись незмірно, так мучить людей, що немає іншого виказу для оскарження, як у словах «Кобзаря», ніби сповненого дихання огненного лева з Апокаліпсису» [1, с. 106]. Бо й справді вічність тут відкривається не в «застиглості абстракцій», а в глибинній ширості переживальної домінанти, оприявленої у постійному діалозі з Божественним, у пошуках дороги Людини до Бога: «Увесь «Кобзар» – то безнастанний, часами вельми драматичний, але завжди безпосередній діалог людини з Богом» [4, с. 12].

Саме ця теоцентрична вертикаль Шевченкові поезії, реалізована в структурованості національного космосу, акцентована християнськими цінностями, становить глибинний інваріант «Кобзаря», запоруку його монолітності, – що й виявляється на усіх зрізах поетики – від тематичного (зауважмо: багатство проблематико-тематичного спектру далеко не вичерпується драгоманівським – «тільки й знав, що хліборобство та свою Україну») – до композиційного, де моделювання художнього світу тексту, мікро- і макрообразів відбувається також на стійкій матриці національного світосприйняття, тому етичне, моральне, світле, людське протиставляється темному, «вражому», буттєвим синонімом якого в площині суспільній постає ідеологія імперщини – «московська блекота» (Т. Шевченко) й породжуване нею зло, бездуховність, антилюдяність – «психічне болото» (В. Барка).

Російський дослідник Георгій Гачев у працях «Ментальності народів світу» та «Космо-Психо-Логос: національні образи світу» проблему національного в сучасному світі акцентує як одну з найактуальніших. Вчений зауважує: «... цінності, спільні для всіх народів, розміщуються в різному співвідношенні. Ця особлива структура спільних для всіх елементів (хоча й вони в кожному національному світі розуміються по-різному, мають свій акцент) і складає національний образ, а в спрощеному висловлюванні – модель світу» [10, с. 18–19]. Тому, вважає дослідник, слід розглядати кожний національний світ («подібно до того, як людина є триединою: тіло, дух, душа») як єдність місцевої природи (Космос), характеру народу (Психея) та його розуму, ментальності (Логос): «У кожного народу своє покликання на землі, своя ідея, своя ентелехія (цільова причина), як і Божий замисел про нього. І тільки у співставленні цих голосів можна почути голос єдиного людства». Структура «Космо-Психо-Логосу» Шевченкової поезії – виразно національна. Вона становить собою, за влучним висловом В. Скуратівського, «грандіозну світоглядну систему», «великий космогонічний міф». Однак телеологія поетового слова передбачає не просто віддзеркалення національного «Космо-Психо-Логосу», – в текстах «Кобзаря» іманентно присутня настанова на звільнення, регенерацію його від деструктивних, розколюючих впливів чужої, штучної й нелюдської і такими ж нелюдськими методами насадженої ідеології імперщини, запорукою якої є «безвихідне рабство внизу і необмежене тиранство нагорі» (О. Герцен).

«Що глибше осягаємо ідейний зміст Шевченкової спадщини, то ближче підступаємося до тих світоглядних засад, котрі в цілості української культури донині спрацьовують як етнодиференціюючі» [4, с. 33], – зауважує сучасна дослідниця. Важливими підвалинами духовного буття для українців як нації виразно кордоцентричного світосприйняття та хліборобського ладу життя є фундаментальні архетипи Дому, Поля, Храму. Відтак і в Шевченковому поетичному слові потужно пульсують і променяються ці підставові архетипи, що визначають духовне обличчя нації. «В своїй хаті своя сила, і правда, і воля», – нагадує і живим, і ще «ненародженим» поет. Дім – то своєрідний космос, де панує добрий лад, де людина посідає чільне місце. Із цим архетипом пов'язана ціла система духовних цінностей – мова, мати, дитя. Не випадково відомий німецький філософ ХХ ст. Ганс Георг Гадамер ототожнив національну мову із Домом буття: «У реальному вимірі батьківщина – це передусім мовна батьківщина». У Шевченковій поезії основою нормального людського буття є «своя хата», «веселий дім», «нова добра хата». Біленька хатинка, чепурна оселя, де живуть за Божими законами, як ностальгійна мрія, як ідеал буття постала в холодних застінках каземату перед внутрішнім зором поета, приреченого на довгу розлуку з рідною землею («Садок вишневий коло хати»). Світлом нереалізованої мрії і раю-України осяяла його душу в останньому вірші: «Над Стіксом, у раю Неначе над Дніпром широким, В гаю – предвічному гаю Поставлю

хаточку, садочок Кругом хатини насаджу) («Чи не покинуть нам, не-бого...»).

Наскрізним у «Кобзарі» є також архетип Поля. Поле – не лише тоπος, територія. Це і життєвий шлях, і сфера креативних, творчих потенцій особистості та їх реалізації. Слід берегти своє сакральне поле буття, дане Богом кожній людині й кожній нації, бо рецептів його відновлення годі шукати в чужих філософіях чи культурах: «У чужому краї не шукайте, не питайте того, що немає і на небі, а не тільки на чужому полі». Такий звичний для всіх зі шкільної лави вірш «Сон («На панщині пшеницю жала...»)) у вимірі імпліцитної біографії поета прочитується як глибоко особистісний – про окрадену із креативних можливостей долю людини, а відтак – у вимірі символічному – окрадену зі «слова-Логоса» Україну.

Поле у Шевченковій поезії – це і Великий Луг, і поле під Берестечком – тобто, віхи національної долі чи недолі; а в поезії «Ісаія. Глава 35» цей образ підноситься до символу щасливого майбутнього всього людства, коли братолюбство й вільна праця перетворять «*дебрь-пустиню неполиту*» на благодатну ниву. Семіосфера цього символу означає і життєве кредо самого поета: «*Орю свій переліг – убогу ниву! Та сію слово – добрі жнива Колись-то будуть*» («Не нарікаю я на Бога»).

З-поміж визначальних рис українського національного душевного складу осібне місце займає кордоцентризм – здатність сприймати світ у першу чергу не шляхом холодного раціоналістичного підходу, а серцем – почуттями й емоціями. Чи не ця риса психічного складу національного характеру зумовлює і релігійність, скерованість українців до трансцендентного. Слід зауважити, що генетично така специфіка світосприйняття українців зумовлена антеїзмом – тісним зв'язком із землею, працею біля землі, що була основою життя, «Магна Матер», «доброю, ласкавою, плодючою Землею українського чорнозему» (О. Кульчицький). Антеїзм, на думку одного з найавторитетніших культурологів ХХ ст. Мірча Еліаде, становив органічну складову «космічного християнства» – світоглядної основи наших прапредків у дохристиянські часи [14]. Саме тому українцям як нації властива «філософічна застанова про призначення людини й істоти життя» (В. Янів). Ця риса, у свою чергу, «віс-сю відношення життя робить не саме життя, але щось вище за нього, якусь його “трансценденцію”, ідею чи ідеал, що перевищує границі життя» [9, с. 146]. Відтак звідси – від обожнювання Матері-землі – коріння тієї особливої шани й любові, якою на Україні овіяний культ Матері, Богородиці. Богоматері, яку, за висловом В. Барки, Шевченко прославив «віршами ясними, як сонце».

Біблійне вчення про серце на ґрунті української духовності знайшло особливо сприятливі умови для свого розвитку й набуло концептуального звучання у філософському вченні Г. Сковороди, а в трактаті П. Юркевича «Серце та його значення у духовному житті людини, згід-

но з ученням слова Божого» воно постало як цілісна філософська система. З поглядами мандрівного філософа Т. Шевченко був добре обізнаний, а праці П. Юркевича, поетового сучасника (1826–1874), засвідчують виразну світоглядну близькість із християнським антропологізмом «Кобзаря». І ця спорідненість забезпечується якраз рецепцією й філософською системою Юркевича, і Шевченковим поетичним словом національної традиції, глибиною екзистенційного входження в рідну культуру, що виявилось у творчості нашого поета також і яскравою «українізацією християнського міфа» (О. Забужко).

Як ми вже зауважували, вісню «космо-психо-логосу» «Кобзаря» й водночас міцною доцентровою силою, якою пронизаний світ буття й пошуків його героїв, є пошук дороги до Бога. Іспит на справжнє християнство як відданість заповітам Бога живого, а не візантійсько-московське ідолопоклонство, що благословляє найбезбожніші діяння (*«За кражу, за войну, за кров, Щоб братню кров пролити, просять І потім в дар тобі приносять З пожару вкрадений покров!»* («Кавказ»)) складають чи не всі персонажі його ліро-епічних творів. Прощає свого кривдника відьма з однойменної поеми – замість помсти *«набрала зілля Та пішла в палати Лічить його, помагати»*; у двох редакціях «Москалевої криниці» фізично покалічений Максим постає прикладом святості, його ж убивця, спокушений демонічною пристрастю, проходить страшний шлях кровопролиття, однак і сам усвідомлює сатанинську природу гріха: *«розкажи... Що ти бачив диявола Своїми очима»* і просить про молитву; *«суда людського»* просить варнак із однойменної поеми – спочатку месник, згодом – розбійник (*«Я різав все, що паном звалось, Без милосердя і зла»*), прощає свою дружину-зрадницю через неї ж забритий у москалі герой поеми *«Меж скалами, неначе злодій...»* – *«Підняв руки калічені До святого Бога, Заридав, як та дитина... І простив небугу!»*; за Нерона – *«за ката лютого»* – моляться неофіти перед мученицькою смертю («Неофіти»).

Шевченко постійно акцентує людськість Спасителя: «підкреслює людськість Христа так енергійно, що вона заступає Спасителю Божистість» [8, с. 144]. Отож зупинимось детальніше саме на теоцентричній вертикалі поетового слова, чим зумовлена його інтенційність на відновлення й збереження національного космо-психо-логосу, національної душі: «Шевченко став поетом для особливого Христового вчення про Царство Боже – в нас самих» [1, с. 109]. Відтак в етизованому космосі «Кобзаря», як і в Святому Письмі, одним із найбільших гріхів є гордіня. *«Дурні та гордії ми люди»*, – з гіркотою іронізує поет у однойменній медитації-інвективі. Відкидання Божої волі, хизування «розумом», власною могутністю – марнота з марнот, блуд, що веде в болото моральної деградації та загибелі.

Бажання вивищитись над ближнім, відмова від божественних заповідей – не сотворити кумира й любити ближнього свого як самого се-

бе – стає першопоштовхом народження зла, початком служіння «врагу». Натомість відчуття Божої присутності у власному бутті спонукає шанувати як власну свободу, так і свободу іншого, дає відчуття радісної відкритості до світу, людської гідності. Адже, за висловом Гегеля, не ланцюги роблять раба, але свідомість, що він раб. Відтак особиста свобода, дарована Людині самим Богом, стає надійною запорукою пошуку правильних шляхів до вічної правди. Бо – *«Без Правди горе!»*.

Етична категорія «правда» у вимірі «Кобзаря» надзвичайно важлива: це не тільки моральна якість чи філософська категорія – часто це синонім вищої Істини – заповідей Бога Живого. Тому справедливість неможлива, доки немає правди. У наслідуванні біблійного пророка – вірші «Ісаія. Глава 35» – сакральний час майбутнього раю і зцілення людства від духовного рабства (*«незрячі прозрять», «кривис, мов сарна з гаю, помайнують», «німим отверзуться уста»*) означений саме утвердженням правди на землі – *«Тойді, як, Господи, святая На землю правда прилетить Хоч на годиночку спочить»*. Синонімом правди в етизованому вимірі поезії постає слово – мовлене неложними устами, божественний Логос: *«Прорветься слово, як вода»*. Таке порівняння надзвичайно точно й всеохоплююче розкриває теургічну наповненість слова правди – як і вода, воно – запорука життя. І *«дебрь-пустиня неполита»* (світ земного пекла – буття, оскверненого лжею, з його кумирами і кусками «диявола-миродержця») стане земним раєм, освяченим присутністю Божою: *«І потечуть Веселі ріки, а озера Кругом гаями поростуть, Веселим птаством оживуть», «і пустиню опанують веселії села»*. Повтор дієслова *«оживуть»*, що становить своєрідне тематичне й композиційне з'єднання третього й четвертого фрагментів поезії, увиразнює тему «див Господніх», акцентовану в першому й другому фрагментах. Заявлений у першому фрагменті мотив – *«люди темні, незрячі, Дива Господнії побачать»* – розвивається по висхідній – *«Радуйтеся, вбогодухі, Не лякайтесь дива, – Се Бог судить, визволяє Долготерпеливих Вас, убогих»*. Цей світ земного раю Господом буде дано тим, хто готовий прийняти його – *«вбогодухим», «невольникам», «убогим», «довготерпеливим»*, тим, кого закували в кайдани фізичної неволі злодії (зло-діючі), однак не змогли зробити духовними рабами. Тим, чиє серце не обтяжене матеріальним скарбами (бо «де скарби ваші, там і серце ваше»), чий дух – убогий, себто, хто не вражений бацилою гордині, вищентям-пануванням над ближнім. «Злодіям» же буде воздано «за злая»: хоча в пророцтві й немає апокаліптичних картин загибелі слуг «супостата», вони просто не зможуть потрапити у сакральний вимір Нового царства – *«вольній, широкій Скрізь шляхи святії Простеляться; і не найдуть Шляхів тих владики»*. Заключним акордом, важливим для утвердження цього майбутнього царства правди, є мотив радості, хвали Господові (як у Святому Письмі – «всяке дихання хай славить Госпо-

да»): визволені від кайданів позіходяться докупі, *«раді та веселі, І пустиню опанують Веселії села»*.

Правда в Шевченковому «Космо-Психо-Логосі» виступає запо-рукою свободи – перш за все свободи духу. Згадаймо – ця ідея особистої свободи є центральною у всьому духовному поступі Заходу, нею структурована філософія Сковороди, це домінанта риса українського «психо-логосу». Звідси – відсутність у нашому національному характері потреби експансії, загарбання. Тому й у «Кобзарі» ця ідея – ідея свободи (як індивідуальної, так і свободи народу, нації), поглиблена філософськими роздумами поета, є однією з наскрізних: *«Бо де нема святої волі, Не буде там добра ніколи»* («Царі»).

Зображений у «Кобзарі» світ виразно антитетичний: на одному полюсі – ті, хто зневаживши Божі заповіді, *«Один на одного кують Кайдани в серці»*, означені іронічно – *«добрії люде»*: можновладці, що й самі є рабами – провідниками імперського інфернального зла: *«раби, подножки, грязь Москви, варшавське сміття...»*, *«людські шашелі»*, *«раби з кокардою на лобі»*, *«лакеї в золотій оздобі»*, *«кати людські»*, *«сміття з помела єго величества»*. На іншому полюсі Шевченкового етизованого космосу – люди. Саме так, без станової чи майнової чи й національної домінанти – просто люди, що бережуть у серці живе слово живого Бога: *«А там, де люди, добре буде...»*. Царям, «катам людським» («Царі») та духовним плебеям – «свинопасам» – у «Кобзарі» протиставляється енергетика аристократів духу, тих, кого звичайно висміюють як божевільних – «юродивих»: *«Найшовсь-таки один козак Із міліона свинопасів, Що царство все оголосив – Сатрана в морду затопив»* («Юродивий»).

Саме правда й свобода легалізують опір загарбникові як право, дане Богом. Звідси – вища санкціонованість відсічі «супостатові», «врагові», що зазіхає на найбільшу цінність – як особисту свободу («волю святу»), людську гідність, так і свободу цілого народу – з варварською «татаро-монгольського взірця жадобою територіальних захоплень» (В. Барка) спішить із «братньою допомогою». *«Борітеся – поборете, Вам Бог помагає»*, – закликає Шевченкове слово, ставши реально присутнім у вимірах нашого сьогодення. Наймогутніша відсіч, що веде до перемоги, – опір силою Духа: *«І без огня, і без ножа Стратеги божії воспрянуть. І тьми, і тисячі поганих Перед святими побіжать!»* («Неофіти»). Один з вершинних творів у «Кобзарі» – «Неофіти» – возвеличує декабристів – лицарів свободи й гідності, що повстали проти імперського варварства, жорстокості й хамства; узагальнений образ *«царя всесвітнього»*, *«царя волі»* постає і в рядках поеми «Сон».

Гріхом проти Бога й Людини Шевченко вважав і байдужість до чужого горя та пасивність як потурання злу (Г. Кониський наводить випадок із життя самого поета – як той допомагав бідній єврейській родині порятувати із пожежі нехитрий скарб, а потім з обуренням вичитував

натовпові зівак, що не годиться стояти осторонь людської біди). Тому слугами «врага», «супостата» є не тільки «царі – кати людські», що Господа зневажають – *«людей запрягають в тяжкі ярма»*, але й «братія», що *«мовчить собі, витріщивши очі»* (себто, потурає злу), плебеї – *«землячки з циновими гудзиками»*, ті, хто зрадив власний народ заради користі, став *«няньками, дядьками отечества чужого»* («Бували війни й військовії свари...») – жадливого імперського монстра. У «Кобзарі» відтак виразно прочитується й протиставлення світу українського й московського, імперського.

Опозицію України й Росії сучасна дослідниця трактує «як сутичку цивілізацій», як протистояння хаосу й космосу, доречно наводячи слова Д. Мережковського про «вічну війну Росії з Європою – космічного заду з людським обличчям» [12, с. 760]. Личину миколаївської Росії Шевченко добре розгледів. Зробимо невеличкий екскурс у ХХ століття: сутність «москалізму» (В. Барка) як імперщини з її людиноненавистницькою природою виявився і в ідеології більшовизму. Глибинну причину цієї опозиції двох світоглядів геніально відчув Ю. Лавріненко, аналізуючи розправу новітньої імперії над світлим стилем української національної революції, що пронизав не тільки мистецтво – ставав ритмом буття: «Божественна основа світу – світлоритм, входячи в людське серце, приносить із собою в серце увесь світ, дає серцю силу вибитися із згубної ночі «злопомсти» [5, с. 754], ніс у собі «правду новонародження», визволення від «власної скаліченості й дисгармонії». Суті російської революції як «страшної помсти» усьому світові – «мировому пожару» – протистояв образ української революції «як визволення і об'єднання людини з усесвітом» [5, с. 755]. Кривавий процес над українським відродженням – це був процес не просто над мільйонами закатованих чи морально знищених українців, це був процес над Духом нації, що прагнув скинути кайдани рабства, – за висловом Ю. Лавріненка, «асимілювати всю пропасть євразійського комплексу «злопомсти» й залити його могутнім морем світлоритму України» [5, с. 779]. Однак щоб здолати сили національної революції, більшовики вдалися до безпрограшної тактики: «В Україні, – пише Л. Лавріненко, – Ленін мав куди більш труднощі, але зразу намітив усі типові і стихійні риси українського комплексу «злопомсти», щоб забивати в їхні щілини клинці «класової боротьби», оформити їх своєю догмою і організацією та знесилити сили відродження» [5, с. 755]. Це коріння насадженого нам духовного рабства виразно побачив і М. Грушевський. Перший президент України і великий її історик писав: «Першим, що я вважаю пережитим і віджитим... се наша орієнтація на Московщину, на Росію, накидвана нам довго й уперто силоміць, і кінець-кінцем, як то часто буває, справді присвоєна собі частиною українського громадянства. Я вважаю таке визволення від «песького обов'язку» супроти Московщини надзвичайно важним і цінним. Думаю, що недаремне пролилась кров тисяч розстріляних україн-

ських інтелігентів і молоді, коли вона принесла чи закріпила духовне визволення нашого народу від найтяжчого і найшкідливішого ярма, яке може бути: добровільно прийнятого духовного чи морального закріпачення. Я, – писав Грушевський, – скажу різко, але справжніми словами: се духовне каліцтво, холуйство раба, котрого так довго били по лиці, що не тільки забили в нім всяку людську гідність, але зробили прихильником неволі й холопства, його апологетом і панегіристом. Таким холопством вважаю ту вірність, ту служебність не за страх, а за совість, глибоку й незбориму, поколіннями виховану, яку українське громадянство виявляло – в одних часах менше, в інших більше – супроти державних, культурних і національних інтересів Росії й великоруського народу» [2, с. 10]. Стаття, написана М. Грушевським у 1918 році, мала назву «Кінець московської орієнтації». З позицій сьогодення можемо оцінити, як глибоко крізь розщелини національного гріха в'їлося коріння «москалізму» (В. Барка) у свідомість і підсвідомість багатьох, руйнуючи цілісність національного «Психо-Логосу», провокуючи примноження «комплексу «зломести» (анархічної братовбивчої заздрості) і комплексу «вигоди» егоїстичного «хазяйчика» чи кар'єриста, психологічного провінціала і малороса» (Ю. Лавріненко).

Вільний дух, відданий Христові, небажання поклонитися земним ідолам і нелюдським законам, гвалтовно впроваджуваним, – прикмета козацького лицарського світогляду й моделі поведінки, що завжди викликала патологічну ненависть імперських опричників. Згадаймо жакливу сторінку історії вияву «любові» нашого «старшого брата», сторінку, замовчувану для широкого загалу й досі, – взяття військом Меншикова Батурина в 1708 році [7, с. 180–120]! Вчитаймося в рядки історичної повісті Б. Лепкого «Не вбивай. Батурин»: «Сеймом плили дошки, колоди, тратви. До дощок і колод поприбивувані або поприв'язувані козаки. Тільки вбрання на них, що власна кров. Це їх червона китайка, заслуга козацька. (...) На тратвах шибениці, а на них козацькі старшини. Чуби їм пообдирали. Висять неначе в червоних шапках. З голов кров червоними поясами спливає на їх голі тіла» [6, с. 410]. Чи не те ж саме намагалися вчинити московські опричники – наші власні «дядьки отечества чужого» – шляхом запозичених імперських «стратегій» (убивств, катування, брехні, нахабної обмови) зі своїм народом знову? Найсміливішим – тюрми, тортури. Інших – замурувати в темниці страху й переконати, що найкраща життєва позиція – «моя хата скраю». Чи не тому таку сатанинську ненависть у перевертнів викликає вертикаль духу, оце духовне пряmostояння, генетично закодоване в українським «Психо-Логосі»? Чи не тут пояснення патологічного бажання чинити наругу навіть над тим, що бодай синекдохально нагадує про козацьку лицарськість (яскравий приклад – обрізаний «беркутівцями» козацький чуб євромайданівця).

Як актуально лунають сьогодні рядки із «Кобзаря»! Справді-бо – «Дух козацької – лицарської волі зав'язав для Шевченка світанковою бу-

рею проти царської ночі й наповнив сторінки «Кобзаря». Відкриваймо їх! Вдихаймо цей грозивий озон свободи: він очистить нашу кров від залишків рабства – перепалить їх. Щоб ми були готові і не проспали час визволення. Щоб вороги знов не обікрали вітчизну з її права на свободу, приспавши і потім збудивши в пожежі, яку розведуть на погибель» [1, с. 73]. Однак не забуваймо про гріх «злопомсти», кривавий відблиск якого в Шевченкових «Гайдамаках» нагадує: зло не подолати злом, адже воно веде до «метафізичної безвиході, в якій опиняється народ, що впадає в залежність від твореного ним «страшного суду» [4, с. 112].

Світлий світ українського буттєвого ідеалу наскрізь просякнутий теплом Любові. Для нашої релігійної традиції домінантою є любов до Бога, а не страх перед ним. Тому й у Шевченка *«не вопль, не скрежет зуба»*, а *«любов безвічная, сугуба»* («Росли укупочці, зросли») є тим світлосяйним зерном, з якого народжується царство Боже – «світлоритм», за влучним висловом Ю. Лаврінєнка. Звідси – і милосердя (та ж любов до ближнього), що долає комплекс «злопомсти». Милосердя, бо мило серцю робити добро для іншого, бо, прощаючи, приймаєш його у своє серце. Відтак прощення – найбільша велич моральної перемоги не стільки над своїм особистим кривдником – над «врагом» людським: темним, сатанинським началом. Осяяний цією ідеєю, хоча часто й метаючись між «огненними стовпами» (В. Барка) «Гайдамаків» і «Неофітів», Шевченко торував свій шлях пізнання істини. Свідчення цьому – і три варіанти «Молитви», де емоційно-вибухова домінанта вимоги відплати за зло – *«Царів, кровавих шинкарів, У пуга кутії окуй, В склепу глибокім замуруй»* – міняється домінантою «*misericordia*»: *«Злоначинаюющих спиши, У пуга кутії не куй, В склепи глибокі не муруй»*.

Отже, Шевченко не тільки з народної моралі та Біблії знав цю силу, незрівняно могутнішу від помсти та ненависті – сам упродовж власного життя осягав серед сумнівів і болючих запитань до Неба її науку. Усе його духовне життя було пошуком дороги до Істини, хоча «м'ятущим серцем іноді загорався в бунті, щоб знову прямувати чимдуж висхідною стежкою» [1, с. 113]. І це життя – «життя здійсненого призначення» – дійсно «змодельоване на універсальну модель життя Ісуса» (О. Забужко), бо щирість – відповідність життєтворення й текстотворення митця (*«Ми не лукавили з тобою, Ми просто йшли; у нас нема Зерна неправди за собою»*) – незаперечна. Така агіографічність, «житійність», зреалізована в його долі й слові, дає підстави говорити про апостольську, пророчу місію його – прикметно, що Д. Андрєєв у метафілософії історії «Роза мира» увів Шевченка в коло найбільших праведників людства – «Синкліт світу».

Щирість на рівень етичної категорії була виведена у філософії Канта й Т. Карлайля. За Карлайлем, тільки у світі щирих людей можлива єдність. *«Не жаль на злого, коло його І слава сторожем стоїть, а жаль на доброго, на того, що й славу вміє одурити»* («П. С.») – розвін-

чує пана-хлопомана, *«потомка гетьмана дурного»* поет. З гіркотою й болем говорить про панування фарисейства й брехні: *«Мій Боже милий, як то мало Святих людей на світі стало. Один на одного кують кайдани в серці. А словами, Медоточивими устами Цілюються і часу ждуть, Чи швидко брата в домовині З гостей на цвинтар понесуть?»* («Подражаніє 11 псалму»). Однак з надією звертається до Бога: *«А ти, о Господи єдиний, Скуєш лукавії уста, Язык отой велеречивий»*. Поетова віра в Господа Вседержителя була справді щира й глибока, і це була віра в Бога Живого (*«Живого, істинного Бога...»*) а не в «ченців годованих» – слуг «візантійства» й імперського режиму, які словом Божим благословляли найганебніші злочини. Із болем у серці звертався до «ліберальствуючих» панів: *«Розпинать, А не любить ви вчились брата»!* Картав байдужих і продажних: *«Люде, люде! За шмат гнило ковбаси У вас хоч матір попроси, То оддасте»* («П.С.»). Молив-благав і своїх сучасників, і ще ненарождених про «братолюбіє і єдиномисліє» (*«А всім нам вкупі на землі єдиномисліє подай і братолюбіє пошли»*), про звільнення у першу чергу від духовних пут, накладених добровільно на власну душу кайданив, що одних перетворюють в «недолюдів», в «дітей юродивих», інших – у заложників гріха «злопомсти»: *«розкуйтеся, братайтеся», «схаменіться, будьте люди»*. І тоді *«забудеться срамотна давняя година»...*

Усім земним царям і царькам, усім, хто з хамською погордою вищується над власним народом, обдираючи його, всім фарисеям і лицемірам, «підбрехачам чужої правди», владолюбцям й ідолопоклонникам, тим, хто схиляється перед мамоною та чинопоклонникам, зусібч обліпленим купленими званнями й нагородами, «кар'єристам-міщанам, що свій маленький добробут схильні ставити понад усі вартості землі і неба» (Ю. Лавріненко) – усім тим, що руйнують здоровий дух нації, Шевченко нагадує: *«Умийтеся. Образ Божий багном не скверніте, Не дуріте дітей ваших, що вони на світі на те тільки, щоб панувать»*. Його «животворче, терпке й гаряче слово» (Д. Донцов) наснажене вищою правдою, бо вчить нас бути людьми, жити, звіряючись на Христову науку, сповідуючи в думках і вчинках щирість, любов, правду, волю, гідність, милосердя. І ця теоцентрична вісь «Космо-Психо-Логосу» «Кобзаря», органічно поєднана з ідеєю нації, во ім'я якої «Шевченко горів і згорів, залишивши, як фізично згасла зоря, своє світло вікам потомним [3, с. 27]», виструнчує духовний хребет нації, дає наснагу до дії під знаком високої мети й віру в справді європейське майбутнє України, віру в здійснення українцями свого покликання на землі.

Література

1. Барка В. Правда Кобзаря / В. Барка. – ПРОЛОГ, 1961. – 288 с.
2. Грушевський М. Кінець московської орієнтації // М. Грушевський // На порозі нової України. – К., 1918. – С. 10-11.
3. Донцов Д. Два антагоністи (П. Куліш і Т. Шевченко) / Д. Донцов // Дві літератури нашої доби. – Львів, 1991. – С. 27-29.

4. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О.Забужко. – Київ: Абрис, 1997. – 144 с.
5. Лавріненко Ю. Література вітаїзму // Ю. Лавріненко // Розстріляне відродження. – К.: Просвіта, 2001. – С. 753-783.
6. Лепкий Б. Не вбивай. Батурина /Б. Лепкий // Історичні повісті. – Львів: Червона калина, 1991. – 499 с.
7. Павленко С. Жертви погрому // С. Павленко //Загибель Батурина 2 листопада 1708 р. 2-ге вид. – К.: Вид дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 108-120.
8. Ушкалов Л. Тарас Шевченко / Л. Ушкалов. – Харків: Фоліо, 2009. – 122 с.
9. Янів В. Психологічні основи окциденталізму / В. Янів. – Мюнхен, 1996.
10. Гачев Г. Ментальности народів мира / Г. Гачев. – М.: Алгоритм, Ескмо, 2008. – 510 с.
11. Кант І. Из лекцій по етике (1780-1782) / І. Кант // Етичеськая мысль: Науч.-публицист. чтения. – М.: Политиздат, 1990. – 322 с.
12. Мережковский Д. Свинья Матушка / Д. Мережковский // Павел І. Александр І. Большая Россия: Драма для чтения. Роман.Эссе. – М.: Моск. рабочий, 1989. – 760 с.
13. Эккерман І. Разговори с Гёте в последние годы его жизни / І. Эккерман; Пер. с нем. – М.: Худож. лит., 1981. – С. 102.
14. Элиаде М. Аспекти мифа / М. Элиаде. – М.: Академический проект, 2001. – 239 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 20.02.2014 р.

*Рекомендовано до друку докт.філол.наук, професором Іванишиним П. В.,
докт.філол.наук, професором Голодом Р. Б.*

KOBZAR'S "COSMO-PSYCHE-LOGOS"

N. V. Maftyn

*Vasyl' Stefanyk Precarpathian National University, Ukrainian Literature
Department; 76000, Ivano-Frankivs'k, St. Shevchenka, 57;
ph. +380 (342) 59-60-74; e-mail: kf@pu.ukr.lit.ua.*

The article is devoted to studying the problem of T. Shevchenko's artistic thinking in the structure of elements modelling the world's national image. It goes about the connection of Shevchenko's word with fundamental archetypes, with such features of psychological composition of the national character as antaeusism, kordocentrism, theocentrism, as well as such ethic categories as Truth, Freedom, Love.

Key words: *artistic thinking, archetypes, mentality, antaeusism, kordocentrism, theocentrism.*